

XIX. Yüzyılda Cesaretin, Uykusuzluğun ve Cesetlerin Gezindiği Osmanlı Mahalleleri

Nineteenth-Century Ottoman Neighbourhoods Visited by Courage, Sleeplessness and Dead Bodies

Araştırma Makalesi – Research Article

Sedat BİNGÖL

Anadolu Üniversitesi, Tarih Bölümü, sbingol@anadolu.edu.tr
ORCID Numarası | ORCID Numbers: 0000-0003-2016-2819

Öz

Osmanlı insanı ve onun sosyal hayatını anlama gayretleri içerisindeki araştırmacılar için, “Osmanlı Mahallesi” temel bir birim olarak kabul edilir. Pek çok araştırmacı, klasik diyebileceğimiz şer’i sicilleri, normatif düzenlemeler vb. kaynaklara dayanarak, bu yaşam hakkında değerli araştırmalar sunmuştur.

Osmanlı sosyal yaşamını çözümlenmeye yönelik çalışmamızda ise, Osmanlı mahallelerinde yaşanan, klasik kaynakların bize hiçbir şey söylemediği, cesaret ve genel uykusuzluk ve fail-i meçhul cinayetlerde bireylerin tutumları incelendi. Mevcut Osmanlı Hukuku’nun toplumsal hayat içerisinde bireyleri, günümüz insanı için garip denilebilecek hallere yönelttiği görülmektedir. Osmanlı Hukukuna göre fail-i meçhul sayılabilecek adli olaylarda, hem kamu yetkilileri hem de mahalle sakinlerince izlenen davranış biçimleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hukuku, Fail-i Meçhul, Osmanlı Mahallesi, Diyet, Kasame

Abstract

The “Ottoman Neighborhood” is the basic social unit of study for the study of the Ottomans and the social lives they led and many of these studies have been based on such classic resources as religious archives (şer’i siciller), etc. to present us with their valuable findings.

This work investigates the social life of the Ottomans from a perspective that is ignored in the classic resources, as it uncovers the Ottoman individual's courage, willingness to forego sleep, and approach to unsolved murders. The individuals who lived within the communal life organizations as prescribed by Ottoman law behaved in ways that would seem quite strange today. This paper analyzes the response of both public authorities and neighborhood residents to the kinds of crimes that required meticulous investigations in their solving and then in the meting out of the punishments for these crimes.

Keywords: Ottoman law, unsolved crimes, Ottoman neighborhood, regime, kasame

Giriş

Günümüze kadar Osmanlı Kentleri ve mahalleleri üzerine sayısız araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar, Osmanlı mahallesinin mimari yapısı, mahalle yönetimi, mahallelerdeki meslekler, mülkiyet ilişkileri, mahalle yöneticileri, mahalleler arasındaki ilişkiler gibi çok değerli veriler sunarlar.¹ Öte yandan Osmanlı hukuku üzerine de pek çok değerli çalışma üretilmiştir. Bu çalışmalar ise genellikle hukuki düzenlemelerin neler olduğu, bu hukuki düzenlemelerin beslendiği kaynakları esas alan çalışmalardır.² Ancak bu iki farklı düzeyde yapılan çalışmalara rağmen, Osmanlı vatandaşlarının gündelik yaşam içerisinde karşılaştığı özellikle ceza hukukuna dair sorunlar, bu sorunların çözümü için gösterdikleri anlık bireysel tepkilere dair veriler çok azdır. Bu yüzden, bu tepkilerin nedenlerini analiz eden çalışmalar da oldukça sınırlı olmuştur.³

Bu yazımızda önce Moderniteyi yaşayan çağdaş toplumlarda, ceza hukukuna dair bazı olaylar ve bu olayların içinde yer alan insanların davranışları konu edilecektir. Daha sonra ise geleneksel toplumun tarihsel bir örneği olan Osmanlı mahallelerinin, XIX. yüzyılda İslâm ceza hukuku kaynaklı bir yaptırımla ilgili olarak gerek bireysel ve gerekse mahalleler olarak sergiledikleri davranışlar incelenecektir.

Bu çerçevede “Modernite” kavramını kısaca incelemek bir zorunluluktur. İnsanlık tarihi, tarihsel süreç içerisinde toplumsal açıdan farklı aşamalar yaşamıştır. Bu aşamaların en önemlilerinden bir tanesini, yaklaşık iki yüz yıl önce, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş süreci oluşturur. Bu olgu, geleneksel toplum’dan modern toplum’a geçiş veya “Modernite” olarak da isimlendirilmektedir. Sosyolog Anthony Giddens’in “modernlik nedir?” sorusuna verdiği yanıt, bize yol gösterici niteliktedir. A. Giddens, Modernite’yi “17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimleri”⁴ olarak tanımlamaktadır.

Gerek toplumsal olarak ve gerekse birey yaşantısını derinden sarsmış ve değiştirmiş olan Modernite, özellikle son iki yüz yıl içerisinde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin de eklenmesiyle, bir toplumsal değişme süreci olarak insanlığı yepyeni bir hale dönüştürmüştür.

Farklı etkilenme düzeylerine sahip olsa da dünyanın hemen her yeri modernite sürecinden kaçınmamıştır. Modernite öncesi toplumsal yapılarda, bambaşka olan aile, birey, mahalle, aidiyet, yönetim vb. sosyolojik olgular, büyük bir dönüşüme uğrarken geleneksel toplumsal ilişkilerde var olan özellikle dayanışma olgusu yerini, bireyselliğe bırakmıştır. Gündelik yaşamda dayanışma olgusunun yok olmasıyla, toplum yaşantısı içinde her gün karşılaşılabilecek bazı hukuki sorunların çözümünde de yeni yönelimler doğmuştur.

Günümüz Türkiye’si ve Dünyasında Hukuki Olaylarda Şahit Davranışları

Günümüz Modern Türkiye’inde kullanılan bir atasözü “Paran çoksa kefil ol, işin yoksa şahit ol” genel olarak halkın adalete olan güvensizliğini ve mahkeme kapılarına, karakollara düşülmesi halinde, belki de yıllarca sürebilecek davalar ya da mahkeme kapılarında çekilen sıkıntılara bir gönderme yapmaktadır. Bunlar dışında kişisel ölçüde riskleri, diyebiliriz ki bireyleri, bu tür vatandaşlık görevinden uzak tutmaktadır. Günümüzden birkaç örnek vermek gerekirse;

Erzurum Pasinler’de 23 yaşındaki öğretmen A.K. 6 Mart 2011 günü, okul çıkışı saldırıya uğramış ve 32 bin 383 nüfuslu ilçede, tek bir görgü tanığı bulunamamıştır. Güpegündüz yaşanan bu olaya dair tanık çıkmamasının nedeni polise göre, “Zanlı bilinen biri, tanıklar bu yüzden sessiz kalmayı tercih ediyor.”

Olayın yaşandığı bölge, çocukların oyun alanının yakınında olması nedeniyle, Polis mahallenin çocuklarını olayın gerçek görgü tanıkları kabul etmiştir. Polise göre, aileler çocuklarına tanıklık etmemeleri konusunda baskı yapıyor ve çocuklar susturuluyordu. Belediye görevlileri bölgede

*Bu makalenin İngilizcesi tarafımdan, Middle Eastern Studies, c. 51, sa. 2, 2015, ss. 254-268’de yayınlanmıştır.

¹ Faroqhi, 1993; Faroqhi, 2009; Ergenç, 2006; Ergenç, 1984, s. 69-78; Çadırcı, 1997; Ortaylı, 1985.

² Heyd, 1973; Peters, 2005; Bayındır, 1986; Aydın, 2009.

³ Rubin, 2012, s.757-779; Özellikle gündelik yaşam içerisinde Nizamiye Mahkemeleri’ne yansıyan ceza hukukuna dair ayrıntılı ve bireylerin söylemlerini, tepkilerini de içeren bir mahkeme tutanak defteri için bkz. Bingöl, 2002.

⁴ Giddens, 2010, s. 9.

yaşayan çocuklara, "... Olayı gördüyseniz polise bilgi verin. Yardımcı olursanız bilgisayar ve oyuncak hediye edilecek..."⁵ vaadinde bulunmak zorunda kalıyorlardı.

Bir başka olayda ise 9 Aralık 2008'de Tuzla'da aralarında anlaşmazlık çıkan iki grup, akşam saat 22.00 sıralarında pompalı tüfek ve tabancalarla yaklaşık 10 dakika süren bir çatışmaya girmişlerdi. Silahlı çatışma sırasında 3 kişinin öldüğü ve 3 kişinin yaralandığı olay sonrası inceleme yapan polis, çevrede çok sayıda boş kovan buldu. Polis yetkilileri, 10 dakika süren çatışmayla ilgili kimsenin görgü tanıklığı yapmak istemediğini söyledi.⁶

Şehrin orta yerinde aslında pek çok görgü tanığının kolaylıkla bulunabileceği bir ortamda hiç kimsenin şahitlik yapmak istememesi oldukça anlamlıdır. Zira tanıklık yapanlar açısından günümüz dünyasında pek çok riskli durumun var olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Engin Yuvacı isimli kişi, 5 ay önce bir cinayet davasında aleyhine tanıklık yaptığı kişi tarafından, öldürülmüştü. Polis, bu kez de bu olayla ilgili bilgi verebilecek ilgili tanık bulamamaktan yakınmaktaydı.⁷

Polisin bu konudaki şikâyetleri ile sık sık karşılaşmaktayız. Tekirdağ Malkara İlçe Emniyet Müdürü Behçet Alkan, Olaylarda tanık bulamıyoruz. Tanık olmaktan kaçınan birçok kişinin gördüklerini gözardı ederek uzak durduğunu ifade ederken

"...Tanık olmaktan korkmayın kaçmayın. Küçük sorunlar büyür ve büyük olan sorunlar başımıza çok dert açar." ⁸ demekteydi.

Öte yandan bütün dünyada, moderniteyi yaşayan bütün toplumlarda aynı olguyla karşılaşmaktayız. Birkaç örnek vermek gerekirse, Illinois merkezli "The News-Gazette"nin 12 Mayıs 2011 tarihli sayısında, "Murder charges dropped against Urbana teen; witnesses could not be found" başlıklı haberine göre, 19 yaşındaki Terrel Laure, Kevin A Jackson'u öldürmekle suçlandı. Ancak Savcı Julia Rietz, davadaki tanıkların korktuğunu ve mahkemeye gelmediklerini, bu yüzden davanın düştüğünü belirtiyordu.⁹

24 Mart 2012 tarihinde "The Telegraph" Gazetesi'nde yer alan bir başka haberde ise 2009 yılında bir cinayet davasında ifade veren ve misillemeden korktuğu için Londra'ya kaçan Rus banker German Gorbuntsov 20 Mart 2012'de suikaste uğramaktaydı.¹⁰

Hindistan'da yayınlanan 1 Şubat 2012 tarihli "Deccan Herald" Gazetesi ise, "Murder case key witness shot dead" başlığıyla, Yeğenin cinayet davasının birinci tanığı olan Suresh isimli bir adamın Yeni Delhi'nin dışında öldürüldüğünü, polis açıklaması olarak yazmaktaydı.¹¹

Buna karşın bütün dünya devletleri 20. yüzyıl boyunca suçla mücadele etmek ve modern dünyanın ortak bir sorunu olarak, özellikle tanıkları korumak ve adli olaylarla ilgili ifade vermektan kaçınmamaları için ulusal düzeyde, yöntemler geliştirmeye çalıştılar. Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk kez tanıkların korunması gerektiği anlayışı, Mafya tarzı organizasyonların dağıtılması için 1970'lerde önem kazandı. 1970'lere kadar Mafya üyeleri arasında yazılı olmayan "omerta", yani "sessizlik kanunu"na uymayan ve polisle işbirliği yapan herhangi biri için ölüm tehdidi tartışmasız şekilde Mafya üyelerini susturuyordu. Önemli şahitler, polisle işbirliğine ikna edilemiyordu. Bazı davalarda kilit nitelikteki şahitler ise suç patronlarının çabalarıyla ortadan kaybediliyordu. Nihayet 1970 yılında tanıkların korunması için bir program oluşturulmasının zorunlu hale gelmesiyle Federal Başsavcılık, Tanık Güvenliği Programını (WITSEC) yürürlüğe koydu.¹²

Avustralya ilk kez 1983'te bilgi edinme amaçlı ve organize suçlarla mücadele etmek için bir komisyon kurarken aynı zamanda tanıkların 24 saat korunması ve onlara yeni kimlik verme gibi

⁵ Sabah Gazetesi, 11 Nisan 2011.

⁶ Milliyet Gazetesi, 10 Aralık 2008.

⁷ Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 2004.

⁸ Yeni Emek Gazetesi, 28 Mayıs 2012.

⁹<http://www.news-gazette.com/news/courts-police-and-fire/2011-12-05/murder-charges-dropped-against-urbana-teen-witnesses-could-no> 14.07.2012 saat 13.32 de alınmıştır.

¹⁰<http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/9163767/Russian-banker-shot-six-times-had-testified-over-murder-plot.html> 15.07.2012 de 00.24 de alınmıştır.

¹¹<http://www.deccanherald.com/content/223923/murder-case-key-witness-shot.html>'den-15.07.2012'den alınmıştır.

¹² United Nations Office on Drugs and Crime, Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime, 2008, s. 8.

konular üzerinde çalışmaya başladı. 1988’de kurulan ortak bir parlamento komitesi, tanık koruma konusunda geniş kapsamlı bir soruşturma yürüttü. Bu komitenin hazırlamış olduğu rapor, 1994’de İngiliz milletler topluluğu üyeleri arasında bir Tanık Koruma Antlaşması’nın doğuşunu sağladı.

1994’te Çin, özerk yönetim bölgesi Hong Kong’da kendine özgü bir Tanık Koruma programı oluşturdu. Kolombiya, 1997 yılında üç farklı Tanık Koruma programını yürürlüğe koydu. Almanya’da Tanık Koruma programları, ilk kez 1980’lerin ortalarından itibaren önce Hamburg’daki motosiklet çeteleriyle ilgili suçlara dönük olarak başlatıldı. Ardından bu uygulama, sistematik şekilde diğer Alman devletleri ve Federal Suç Polis Bürosu tarafından da uygulamaya konuldu ve 1998’de tanık koruma yasası resmen kabul edildi.

1930’larda İtalyan ceza yasası, politik komplo veya çete faaliyetleriyle ilgili davalarda suçun önlenmesi ya da yetkililerle işbirliği yapan suçluya kısmen veya tamamen cezadan muaf tuttu. 1990 yılının sonuna kadar İtalyan yetkililer 1000’den fazla tanığın işbirliğinden yararlandı. 1970’lerde, Bir Marksist-Leninist terörist grup olan Kızıl Tugaylar örgütüne karşı terörist gruptan kopuşu ve yetkililerle işbirliğini teşvik etmek için İtalya bir dizi yeni düzenleme yaptı. Kızıl Tugaylar’a karşı yapılan bu yasal düzenlemeler ve genel tanık koruma programlarının son derece yetersiz olması nedeniyle yetkililer istedikleri düzeyde işbirliği sağlayamıyorlardı. Tanık Koruma Programı’nın dağınıklığı ve kötü yönetildiği eleştirileri karşısında İtalyan mevzuatı kapsamlı bir inceleme sonucu 2001’de iyileştirildi.¹³ Türkiye’de ise ilk kez bir “Tanık Koruma Kanunu” parlamento tarafından 27 Aralık 2007’de kabul edildi.¹⁴

Yukarıda sıralanan gerçeklerden sonra sadece günümüz Türkiye’inde değil çoğu zaman bütün ülkelerde suçla mücadele için farklı yöntemler uygulanmakla beraber ortak noktanın “Tanık Koruma Programları”nın yürürlüğe sokulması olduğu daha berrak hale gelir. Dünya üzerinde çok sayıda ülke bu tür özel programlarla, tanıkları koruyarak onların adli olaylarla ilgili olarak ifade vermelerini sağlamaya çalışmaktadır.

Modernite Öncesi Osmanlıda Şahitlik Tutumları

XIX. yüzyıldaki Osmanlı toplumu, Modernite’nin etkilerinin çok yeni hissedilmeye başladığı bir toplumdur.¹⁵ Modernite öncesi geleneksel toplum yapılanması bütün özellikleriyle devam ediyordu. Bu bakımdan geleneksel (Pre-Modern) Osmanlı toplumunda, yukarıda andığımız şahit tutumları açısından benzer durumlar görmek bir yana şahitler açısından tam tersi bir eğilimin varlığını saptamaktayız.¹⁶

Osmanlı XIX. yüzyılına ait belgeler incelendiği zaman yukarıda sözünü ettiğimiz modern toplumlarda görülen adli olaylardaki şahit tutumlarının tam tersi bir eğilime rastlanılmaktadır. Öyle ki şahitlerin bu tutumlarının modern dünya insanları tarafından garip hatta çılginca olarak nitelendirilmeleri mümkündür.

XIX. yüzyıl Osmanlı toplumu için olaylara şahit olmak, adli mercilerde ifade vermek, günümüz Türkiye’si ya da dünyanın pek çok yerinde var olan eğilimin aksine oldukça önemli

¹³ United Nations Office on Drugs and Crime, 2008, s. 9-14.

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti, Resmi Gazete, 5 Ocak 2008.

¹⁵ “Modernite” adı verilen bu süreç doğaldır ki, dünyanın her yerinde aynı şekilde ve aynı zamanda ortaya çıkmamıştır. Bu bağlamda Osmanlı modernitesinin, toplumsal dönüşümler ve örgütlenme noktasında, en önemli adımlarından birisini Tanzimat Fermânı oluşturmaktadır. Tanzimat Fermânı hukuk ve yargı alanında derin etkilere sahiptir. Bunun ilk etkisi, Şer’i mahkemelerin yanı başında ortaya çıkan Nizamiye Mahkemeleridir. XIX. yüzyılda karşımıza çıkan Nizamiye Mahkemeleri yapılanmaları ve muhâkeme yöntemleri bakımından geleneksel Şer’i Mahkemelerden tamamen ayrılmaktadırlar. Nizamiye Mahkemeleri yapılanmaları ve fonksiyonlarına yönelik geniş kapsamlı çalışmalar için bkz. Bingöl, 2004; Rubin, 2011; Demirel, 2009.

¹⁶ Özellikle ceza davalarında Şer’iye sicilleri herhangi bir olay için, davanın bütün aşamalarını gösteren ayrıntılı bir kayıt sistemine sahip değildir. Nizamiye Mahkemeleri kayıtları ise çok daha ayrıntılı olarak tutulmuştur. Bunu gösteren, yayınladığımız yerel düzeyde nadir bir tutanak defteri için bkz. Bingöl, 2002; Ayrıca 1873 yılından itibaren Osmanlı Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanan resmi nitelikteki Ceride-i Mehâkim isimli gazete de hâkimlerce şahitlerin ayrıntılı ifadeleri, doktor raporları, ilk derece (bidayet) mahkemesi, İstinâf Mahkemesi ve nihayet Temyiz Mahkemesi kayıtları bakımından oldukça geniş veriler sunmaktadır. Bu verilerin değerine dair bir değerlendirme için bkz. Petrov, 2004, s. 730-759; Ayrıca Ceride-i Mehâkim Gazetesi’nin içeriği, değeri ve yayın hayatı boyunca geçirdiği değişiklikler hakkında geniş bilgi için Bingöl, 2005, s. 9-38.

görülmektedir. Çeşitli olaylarda şahitler, şahit olmak konusunda büyük bir iştah sahibi ve neredeyse dava konusu olacak tarzdeki olayları görmek için özel bir çaba harcadıkları izlenimini vermektedirler. Adeta geceleri Türk halk deyimindeki gibi “Tavşan uykusu ya da Kuş Uykusu”ndadırlar. Diğer bir ifade ile Osmanlı insanı, bir Türk Atasözünü, “kuşulu uyku evin bekçisidir” haklı çıkaracak tarzda yaşamaktadırlar. Pek çok adli davada bu yaklaşımlar açıkça gözlenmektedir. Bazı davalardan alacağımız bu tutumlarla ilgili örnekler, oldukça tatminkâr boyutlardadır.

Örneğin, yerel mahkeme mazbataları ve diğer soruşturma raporlarına göre Adana’da merkeze bağlı Kuba köyünde, (3 Rebiülâhîr 1290) 1 Mayıs 1873 Pazar gecesi Aysi isimli kişi evinde uykuda iken¹⁷ karısı bir patırtı duyarak onu uyandırdığında, kalkıp bakmış ve hırsızlık amacıyla evine giren birkaç kişi ile karşılaşmıştı. Zanlılar kaçmağa başlamış, Aysi de bu şahısların peşlerine düşmüştü. Zanlılardan birisi bu sırada Aysi’yi, bıçakla yaralamıştı. Aysi yaralı şekilde bir zanlıyla boğuşurken diğer bir zanlı ise ona ateş etmişti. Olayın gerçekleştiği sırada silah patlaması sesi üzerine köy halkından “ahâli-yi kariyeden” Mustafa, İbrahim, Süleyman ve bir başka İbrahim isimli kişiler yetişerek zanlılardan Palulu Hüseyin’i ele geçirmişlerdi.¹⁸ Olay basit bir hırsızlık olmakla beraber silah kullanıldığını görüyoruz. Nitekim silah kullanımı üzerine isimlerini yukarıda verdiğimiz kişiler, olaydan haberdar olmuşlardı. Adı geçen kişiler hadise sırasında tesadüfen olay mahallinde bulunmamaktadırlar ya da rastlantı eseri olaya karışmış da değildirlere.

Burada dikkati çeken nokta, suçun gece işlendiği sırada kendi evlerinde bulunan köy halkından İbrahim, Süleyman ve diğer İbrahim isimli kişilerin herhangi bir tehlikeli durumla karşılaşacaklarını düşünmeksizin silah sesini duyar-duymaz neredeyse apar-topar olay yerine yetişmeleridir. Öyle ki, elinde tabancası bulunan Hüseyin’i silah patlamasının hemen arkasından yakalayacak kadar da hızlı hareket etmişlerdir. Üstelik Hüseyin’in, olayın sıcaklığıyla elindeki silahla onlara karşı koyabileceği ihtimalini de göz önüne almamaları dikkat çekici bir noktadır. Aynı tutumun bir benzeri ise Halep Vilayeti’ne bağlı Kilis kasabasında oturan Mahmut’un davasında da yaşanmıştır. Kilis kasabası Anabikutah mahallesinde oturan Mahmut’un, (15 Muharrem 1284) 19 Mayıs 1867 Pazar gecesi Yeğeni Zeki ile girdiği tartışma, ölümüne neden olmuştur. Mahmut, yeğeni Zeki’nin tabancasını ateşlemesiyle sol göğsü üzerinden vurulmuş ve o anda ölmüştür.

Mahkeme kayıtlarına göre, mahalle sakinlerinden İbrahim ve Mehmed Ali kardeşler ile Hüseyin ve Lütfi isimli kişiler gece evlerinde otururlarken duydukları bir silah sesi ve arkasından gelen feryad üzerine Mahmut’un evine ulaştıklarında, kaçmak üzere merdivenden inerken Zeki’yi yakalamışlardı. İçi boş olan cinayet silahını da, Zeki’nin yatağı üzerinde bulduklarını ifade ediyorlardı.¹⁹ Anılan kişiler öyle hızlı hareket etmişlerdi ki silah sesini duymaları ile birlikte olay yerine hemen ulaşmalarının yanı sıra zanlıyı yakalama başarısını da göstermişlerdi.

Öte yandan çağdaş dünyada, çoğu durumda şahitlikten çekinmenin temel sebeplerinden olan, zanlıların adli olayın sıcaklığı sırasında ya da daha sonra şahitlere yönelik, sindirme, oç alma ya da hiddet gibi nedenlerle girişebilecekleri muhtemel şiddet hareketlerini hiç de umursamadıkları görülmektedir.

Tanıklar öyle umursamaz ya da cesurdurlar ki, Rusçuk Sancağı Silistre kasabasında²⁰ (26 Şevval 1287) 17 Ocak 1871 Salı gecesi saat yarım sularında gerçekleşen bir başka adli olay, sergilenen bu cesur tavırların etkileyici bir örneği olarak gözden kaçacak gibi değildir. Bu olayda, Mehmet isimli bir kişi kahve önünde otururken Hacı Mehmet isimli kişi ile bir sigara ağızlığı nedeniyle aralarında anlaşmazlık çıkmış ve Hacı Mehmet’in öldürme kastıyla tabancasını ateşlemesiyle Mehmet sol kolundan yaralanmıştı. Yapılan tahkikat sonucu İsmail, Mehmet Ali ve Osman isimli kişiler olayın görme tanığı olarak olaya karışmışlardı.

¹⁷ Bu olayda saat verilmemiştir.

¹⁸ *Ceride-i Mehâkim* 7 Şaban 1290, sayı 24.

¹⁹ “...i lâm-ı şer’i dahi... tasaddî eylediği davâyı isbâtta izhâr-ı acz edüb talebiyle müddeialeh-i merkûm bil-muvâcehe ber-nehc-i şer’i tahlîf olunmağın mücebince müddei-i vekil-i merkûm davâ-yı mezkûresiyle müddeialeh-i merkûma bilâbeyyine-i muârazeden men’ olunduğunu beyândan ibâret fetvâhânedden zâhir-i i lâm-ı mezkûr işâret kılınmıştır.” *Ceride-i Mehâkim*, 11 Cemâziyelâhîr 1290, sayı16.

²⁰ *Ceride-i Mehâkim*, 11 Cemâziyelâhîr 1290, sayı16.

Şahıslar arasında daha önceden bir tartışma, ölç almayı gerektiren bir durum vs. olduğu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla zanlı Hacı Mehmet, sadece bir sigara ağızlığı için adam öldürmeye kalkışmıştır. Hacı Mehmet'in son derece basit bir nedenden ötürü adam öldürmeye kalkışacak kadar asabi bir ruh haline sahip olması, aleyhine şahitlik eden tanıkları pek de korkutmuş gibi görünmemektedir. Zira olayın tanıkları İsmail, Mehmet Ali ve Osman daha sonradan bu öfkeli adamın aleyhine şahitlik yaptıkları için hiddetini kendilerine yöneltme riskinden herhangi bir endişe duymamışlardır.

Yine şahitlerce gösterilen bu cesur yaklaşımın bir başka benzeri, Suriye Vilayeti'ne bağlı Balga Sancağı'nda da gerçekleşmiştir. Kabid isimli kişiyi yaralayan, Sait isimli kişinin dava tutanaklarına göre; Balga sancağında oturan Kabid, (1 Cemâziyelâhir 1290) 10 Mayıs 1880 Cuma gecesi Hartepe Kırkor isimli yerde uyurken işittiği köpek sesi üzerine uyanarak sesin geldiği yere doğru yürüdüğünde Sait'in birkaç arkadaşıyla birlikte hırsızlık için Davud Reşit'in evine girmeye çalıştıklarını görmüştü. Sait'in suç ortakları, Kabid'i görünce kaçmışlarsa da muhtemelen tanık bırakmamak için Sait tabancasıyla Kabid'i başından vurmuştu.

Bir başka tanık Ömer ise o gece patlama ve gürültüyü duyarak o tarafa gittiğini, Sait'in, Davud Reşit'in hanesinden çıkıp kaçmakta olduğu ve elinde henüz yeni kullanıldığı anlaşılan tabanca bulunduğunu, o sırada Kabid'in de yaralı olarak yerde yattığını görerek, zanlı Sait'i yakalamaya çalıştığını ancak "ihtiyarlığı sebebiyle" başaramadığını söylemekteydi. Bir başka tanık İsmail ise evine giderken Sait'in kaçtığını gördüğünü ve "belinde bir çift tabanca bulunduğunu" ihbar etmekteydi. Mustafa isimli kişi de duyduğu tabanca sesine doğru gittiğinde "birtakım kadınların" Sait'i tutmağa çalıştıklarını, ancak onun kaçtığını söylemekteydi.²¹

Andığımız olaylar da rol alan şahitler, çağdaş dünya insanlarınca pek de anlayamayacak bir tutum sergilemekteydiler. Adeta evlerinden gece-gündüz demeden apar-topar çıkarak olay yerini tespit edip, herhangi bir tehlikeyle karşılaşma kaygısı taşımaksızın suç mahalline sanki özellikle tanık olmak için koşuyorlardı. Üstelik görgü tanıklığı için bu acele yaklaşım dışında, bir de suçluyu arayıp mümkünse yakalama çabası içindeydiler. Benzer şekilde şahitlerin yine suçluların olayın sıcaklığı içinde ya da daha sonradan onların yakın çevresinden, kendilerine yönelik olarak ölç alma amaçlı gelişebilecek hareketlerden de çekinmedikleri görülmektedir.

Öte yandan bazı olaylarda ise dolaylı tanıklar ya da ikinci derecedeki tanıkların da aynı eğilime sahip olduklarını görüyoruz. Bu tanıkların, köy dışındaki kaza merkezindeki mahkemelere gitmelerinin gerekmesi, orada şahitlik yapmaları vb. çekilebilecek bürokratik zahmetleri dikkate almadıkları görülmektedir. Adli olaylarda görülen bu cesaret gösterileri dışında çekilebilecek zahmetler ve bürokratik sıkıntılar söz konusu olduğunda da Osmanlı halkı yetkililerle bilgi paylaşımı konusunda cömertti.

Tanıklar, kendi hayatlarını tehlikeye attıklarını düşünmeksizin olaylara yetişmek, görmek ve hatta zanlıları yakalamak için genç, yaşlı, kadın demeden gayret etmekteydiler. Tanıkları, işleri ve güçlerini bırakıp uzak kaza merkezlerine giderek olaylarla ilgili en küçük bir bilgi kııntısını, zanlılardan ya da onların akrabalarından hiç çekince duymaksızın, yasal mercilerle paylaşmaya iten sebep neydi?

Kıbrıs Adası Limasol Kasabası'nda Antonyokra isimli bir İngiliz'in öldürülmesi olayında doğrudan ilgili olmamakla beraber Kahveci Bilal, Hacı Yanake ve Mihail Mumka isimli kişiler anlatılarıyla, cinayeti işleyenlerin ortaya çıkarılmasında önemli bir rol üstlenmiştiler. Oysa bu tanıklar, Limasol Kasabası'na 7 saat uzaklıkta oturmaktaydılar.²² Öyleyse neden bu zahmete katlanıyorlardı?

Benzer durumlar sadece bu olayla sınırlı değildir. İmparatorluğun pek çok yerinde görülmektedir. Örneğin, İzvornik sancağı Tuzlazir Kasabası'nda yaşayan Rüstem'in evine, (13 safer 1288) 3 Mayıs 1871 Cuma gecesi saat 5 sularında hırsızlık için girilmiş ve bu sırada Rüstem, evinin avlusunda önce bıçaklanmış sonra da tabanca ile vurulmuştu. Toma ve Meyku isimli zanlıların ağır yaraladığı Rüstem, 7-8 saat sonra ölmüştü.

²¹ *Ceride-i Mehâkim*, 14 Zilhicce 1290, sayı 39.

²² *Ceride-i Mehâkim*, 6 Ramazan 1290, sayı 28.

Yapılan soruşturmalarda anılan zanlılar bu olaydaki rollerini inkâr etmiş iseler de onlara gözcülük ettikleri anlaşılan diğer zanlılar, Çuko ve Zariye isimli kişilerin verdiği ifadeler ve diğer tanıklar, olayın aydınlatılmasını sağlamışlardır. Bunlardan birisi, Papas Kasabalı tanık Lukaçarikin idi. İfadesinde, Toma, Çuko, Zariye ve Meyko'nun meyhanesinde içtiklerini ve akşam olunca Varoş Mahallesine gittiklerini yatsı namazı vakti döndüklerini, meyhanenin önünden geçerlerken nereye gideceklerini sorduğunda cevap vermediklerini, Meyko ve Çukonun bellerinde birer tabanca Toma'da ise tabanca ve bıçak gördüklerini, daha sonra tahminen sabaha 1 saat kala Çuko, Zariye ve Meyko gelerek meyhanenin kapısını açtırmak istemişlerse de kendisinin, ses vermediğini ve onların da gittiklerini haber vermişti. Öldürülen Rüstem'in kardeşi Mehmed ise, Mustafa Recu Bey ile zanlıları takip ettiklerini, ancak onlar bir ağaçlık içine girdiklerinden yakalayamadıklarını belirtmekteydi. Adı geçen Mustafa Recu Bey'in, tutanaklarda öldürülen Rüstem ile akrabalığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Buna rağmen Recu Bey, Rüstem'i vuran silahlı adamları gece yarısı kovalamakta hiç tereddüt etmemekteydi.

Suluna Köprüsü civarındaki Abdi isimli kişi, o gece saat 6 raddelerinde önünden 5 adam geçtiğini ve içlerinden Toma ve Çuko'yu tanıdığını ifadesinde söylemekteydi.²³ Bu tür adli olaylarda, özellikle dolaylı tanıklıklar da gerçekten şaşırtıcıdır. Çünkü bu tür tanıklıklarda, yerel mahkemeler tarafından, makul ölçülerde bir yol ücreti ve yevmiye tespiti yapılmaktaydı.²⁴ İlgili şahitlerin buradan kendilerine fazladan bir menfaat sağlaması herhalde mümkün olamazdı. Uzaklık gözetmeden, oluşabilecek kindarlık ve öç alma istekleri risklerini dikkate almayan, gündüzleri mahallelerinde, köylerinde veya köy yakınlarında oluşabilecek bu türden olaylarda dikkat kesilmeleri yetmiyormuş gibi geceleri de neredeyse "Tavşan uykusunda" idiler. Osmanlı halkı adli olaylar sırasında suçluların kullandıkları silah, bıçak gibi yaralayıcı ve öldürücü aletlerden çekinmeksizin teşhis etmeğe çalışıyordu. Bu yetmiyormuş gibi genç-yaşlı, kadın fark etmeksizin onları yakalamaya çalışmaları, takibe çıkmaları dikkat çekicidir. Günümüz modern toplumlarında rastlanamayacak bu ilginç tutumların sebebi ne idi?

Kolektif Sorumluluk ve Şahit Davranışlarının Nedenleri

Biraz incelediğimizde gerçekte bu tanıklıkların altında yatan nedeni, şeri hukuk kuralları ve uygulamalarında aramız gerektiği ortaya çıkmaktadır. İslâm Hukuku Kısâs ve diyetle cezalandırılan ve genel olarak "Cinâyet"²⁵ adı verilen suçları özel hukuk sahasında ele aldığı için Osmanlı hukuku da -Tanzimat Dönemi sonrasında da- bu tür adli olayları bu anlayışla değerlendirmekteydi.

(Ukubât) İslâm Ceza Hukuku'na göre bir kişi, bir başka kişiyi öldürür veya yaralarsa, yaralanan kişi veya öldürülen kişilerin mirasçıları, ölümün ya da yaralamanın kimden olduğunu ispat etmek zorundaydılar.

Bu bakımdan belirli bir kişi tarafından bir cinayetin işlendiği iddia edilir ve ispat edilirse²⁶ ya da zanlının cinayeti işlediğini itiraf etmesi (İkrar) halinde, maktûlün mirasçıları ceza olarak ya Kısâs²⁷ yoluna giderler ya da Diyet (Blood Money) talep ederlerdi.²⁸

Ancak herhangi bir öldürme²⁹ olayında ortada fâil yoksa yani fâil-i meçhûl bir cinayet işlenmişse, Kasâme uygulamasına gidilirdi.³⁰ Kasâme'nin anlamı yemin'dir. İslâm Ceza hukuku

²³ *Ceride-i Mehâkim*, 12 Cemâziyelevvel 1289, sayı 12; 19 Cemâziyelevvel 1289, sayı 13.

²⁴ *Düstur*, Tertip I, Cilt. I, 1289, s. 597.

²⁵ Osmanlı hukuk terminolojisinde ya da onun temel aldığı İslâm Hukuku'nda "Cinâyet" terimi bugünkü gibi sadece birinin öldürülme eylemini anlatmaz. "Cinayet şer'an memnu' olan bir filin ismidir ki ol fil ya insanın nefesine ve âzasına veya malına veya ırzına ta'alluk eder." Hilmi, 1301, s. 3; ancak bu yazımızda cinayet terimi, sadece insan öldürülmesi eylemi için kullanılacaktır.

²⁶ Şer'i mahkemeler açısından adli olayların ispatı noktasında, tanıkların suçu ve suçluları, olayın oluş anı açısından görmüş olmaları gerekirdi. Belgelerde geçen "Ân-ı müşâhedeten" ifadesine uygun olarak, olayın "görme tanığı" olmalıydılar. Aksi takdirde davalar ispat edilememekteydi.

²⁷ Kısâs, suç ve ceza arasında eşitliği amaçlayan bir ceza türüdür. Adam öldürmüş olan bir kişinin ceza olarak öldürülmesini, yaralı veya bir organı kesilen birinin kesik veya yaralı organına karşılık suçlunun da aynı organını kesmek ya da yaralamaktır. Bkz. Bayındır, 1986, s. 163.

²⁸ İslâm ceza hukukuna göre bir öldürme eylemi gerçekleştiği zaman kasıtlı gerçekleşirse cezası Kısâs'tır, Mirasçılar isterlerse bunu uygulatırlar, istemezlerse affederler ve ceza diyete dönüşür. Diyet'e dönüşen durumlarda, mirasçılar bir tazminat karşılığı anlaşılabilir. Böylece İslâm mahkemesi açısından cinayet davası düşmüş olur. Bkz. Üçok, 1946, s. 365-383.

XIX. Yüzyılda Cesaretin, Uykusuzluğun ve Cesetlerin Gezindiği Osmanlı Mahalleleri

açısından özel bir anlam bulunmaktadır. Herhangi bir kişiyi öldürme eylemini gerçekleştiren suçlu bilinmiyor ve bulunamıyorsa cesedin bulunduğu yeri böyle bir suçun işlenmesine izin vermeyecek şekilde kontrol etmekten sorumlu kişiler, bu ölümden sorumlu sayılırlardı. Böyle bir durumda “sosyal kontrol” mekanizmasının bir yaptırımı olarak Kasâme uygulaması karşımıza çıkmaktadır. Kasâme uygulaması sonrası katil veya katiller yine ortaya çıkarılamazsa maktûlün diyeti (blood money) Kasâme uygulananlara ödettirilirdi.³¹

Kasâme'nin uygulanma şekli ise şöyledi; Bir kasabada, bir mahallede veya kasaba yakınlarında bir ceset bulunduğu takdirde (Fâil-i Meçhûl), mirasçılar, öldüreni bilmiyorsa veya ellerinde delil bulunmuyorsa o kasabayı veya mahalleyi Kasâme için şikâyet etme hakkında sahiptirler. Resmi şikâyet işlemi sonrası, olay yeriyle ilgili mahalle veya köy halkından 50 kişi seçilirdi. Seçilen kişiler, ölen kişiyi öldürenin kendileri olmadığına ve öldüreni bilmediklerine dair yemin ederlerdi. Böylece Kısâs'dan kurtulurlardı. Ancak ilgili köy ve mahallede oturanlar, ölenin diyetini eşit şekilde mirasçılara ödemek zorundaydılar. İki kasaba, iki mahalle veya iki aşiret arasında bir ceset bulunursa yakın olan taraf, eğer mesafe eşit ise her iki taraf da ortak olarak sorumlu tutulurdu. Ancak kasaba ya da köy, maktûlün sesinin veya olayın gürültüsünün duyulmayacağı bir uzaklıktaysa kimse sorumlu tutulmazdı. Kasaba büyük ve mahallelere ayrılmışsa cesedin en yakın olduğu mahalle sorumlu tutulurdu. Öldürülenin mirasçısı yoksa diyetini devlet (beytül-mal) alırken hapisane, pazar yeri, şehirlerarası yollar (tarîk-i âmm) vb. kamu malı sayılan yerlerde bulunan cesedin diyetini ise hazine öderdi.³² Andığımız şartlara uygun fâil-i meçhûl ölümlerde ölenin mirasçıları Kasâme uygulamasına yönlendirilmekteydiler.

Yukarıda anlatılan bilgileri doğrulayacak pek çok olaya rastlanılmaktadır. Mesela Bursa'nın İnegöl kazası, Maden Köy'ünden Hüseyin, (6 Zilhicce 87) 26 Şubat 1871'de gece saat 3 sularında evine giderken asker kaçağı olan Mustafa ve Halil tarafından tüfek ve bıçak kullanılarak öldürülmüştü. Soruşturmaya başlanıldığında zanlılar, olayla ilgilerini inkâr etmişlerdi. Davanın tanıklarından Gökçeoğlu Hasan ifadesinde, evinde uyurken köpeklerin seslerinden uyanıp evinin önüne çıktığında, Mustafa'nın ölen Hüseyin'in başında ve Halil'in de yerdeki Hüseyin'i ayaklarından tutup orada bulunan fırının arkasına sürükleyerek götürdüklerini söylemekteydi.

Bir başka şahit İsmail de, akşamüzeri bir akrabasına giderken olay mahallinde Mustafa'nın elinde bıçak olduğu halde Halil ile beraber beklemekte olduğunu ve yine dönerken adı geçenleri orada gördüğünü söylemekteydi Halil'in kardeşi olan Fatma da, işittiği tüfek sesi üzerine pencereden baktığında, Hüseyin'in yerde yatmakta ve Mustafa'nın tüfek ile başı ucunda durmakta olduğunu görüp, o sırada karındaşı Halil de gelerek Mustafa'nın zorlamasıyla ayaklarından tutarak, birlikte sürüklediklerini söylemekteydi. İsmail ve Mustafa isimli diğer şahitler de Halil tutuklandığı zaman Mustafa'nın zorlamasıyla, Hüseyin'in cesedini sürüklemeye yardım ettiğini itiraf ettiğini, haber vermekteydiler. Olaya yakından bakıldığında öldürme olayının gerçekleştiği an itibarıyla “ân-ı müşâhedeten” öldürme anını gören, bir görme tanığı yoksa da, saniyelerle ölçülebilecek bir zaman

²⁹ Bir başka şart da cesedin öldürülmüş olduğu yara, boğma ve dövme izleriyle ya da kulak ve gözlerinden kan akmasıyla anlaşılması gerekir. Ancak ölüm sonrası bu tespiti adli tıp uygulaması olarak görmek oldukça zordur. Gerçekte bu durum, cesedin var olup-olmadığı, ya da iddia edilen şeyin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitidir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bingöl, 2006, s.1351-1363; Akman, 2004, s. 96.

³⁰ İslâm ceza hukuku ile cezalar şahsilemişse de yine de kolektif bir mahiyeti olan iki durum bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Kasâme” uygulaması, diğeri ise “Akile”nin bazı durumlarda diyet ödeme mecburiyetidir. İslâm ceza hukukuna göre, kasıtlı işlenen öldürmelerde ve müeessir fiillerde (yaralamalar) mağdurun veya yakınlarının Kısâsdan vazgeçmesi halinde veya kasıtlı işlenmeyen bütün öldürmelerde diyet ödenir. Suçu işleyen belli olduğu durumlarda diyet miktarının öldürme suçlarında sabit ve yüksek bir miktar oluşu nedeniyle zanlının akilesi (başlangıçta akrabaları) öder. Akile'yi kimlerin oluşturduğu hakkında bilgi için bkz. Aydın, 2009, s. 206-207; Üçok, 1946, s. 383.

³¹ Kasâme uygulaması için maktûl yakınlarının şikâyette bulunmaları ve dava açmaları gerekir. Ancak maktûl yakınlarının tespit edilememesi durumunda veya şikâyette bulunabilecek bir yakını olmayan birisi öldürülmüşse, devlet organlarının şikâyete bağlı olmaksızın (resen), harekete geçme yükümlülüğü doğmaktadır. Böyle bir durumda Kasâme gereği ödenmesi gereken diyet bedeli, şayet cinayet özel bir arazide işlenmişse arazinin maliki tarafından Devlet Hazinesi'ne (Beytülmal'e) ödenecek şayet ölünün bulunduğu yer kamuya ait bir arazi ise Devlet'in hem diyet alacağı hem de diyet borcu söz konusu olacağı için herhangi bir ödemeye gerek kalmayacaktır. Buna karşılık maktûlün yakınları var ve bunlar belli ise ölünün bulunduğu yerin mülkiyeti özel kişilere veya bir köyün tüzel kişiliğine aitse diyet onlar tarafından kamuya aitse Devlet tarafından maktûl yakınlarına ödenecektir. Bkz. Pamir, 2005, s. 343-345.

³² Üçok1946, s. 379-381; Bayındır, 1986, s. 62-127.

diliminde, yukarıda adları belirtilen tanıklar tarafından resmedilen tabloya göre katil veya katiller inkâr edilemeyecek şekilde ortada idi.

Ancak İslâm Usûl Hukukuna (Usûl-i Fıkıh) göre bu tanıklıklar, olayın olduğu an itibariyle görgü tanığı değillerdir. Bu yüzden bu davaya dair verilen şer'i i'lâm ve onun kontrolüne (Temyiz) dair Fetvâhânededen düşülen kayıta, Mustafa'nın cinayeti işlediğine dair inkârına karşı, davacı Hatice Hatun'un davasını isbat edemediği ve bu yüzden köy halkı üzerine düşen Diyet için, mirasçıların derhal Kasâme davası açmaları gerektiği belirtilmişti.³³ Kısacası fâiller açıkça ortada olmasına rağmen, mirasçılar Kasâme uygulamasına yönlendirilmekteydi. Bunun sonucu cinayetin işlendiği yerde oturanlar, Kasâme uygulamasına tabi tutulacaklar ve muhtemelen de maktûlün diyetini ödemek zorunda kalacaklardı.

Bu yaklaşımın bir benzerini Üsküp Sancağı'nda Palace Karyesi'nde Bekçi Mehmet'in katili olan Salih'in davasında da görüyoruz. (18 Rebiülâhir 1289 senesi) 24 Haziran 1872 Pazartesi akşamüstü, Salih ve yine aynı köyden Recep, birlikte çayırdaki kabak toplamışlardı. Yolda rastladıkları Bekçi Mehmet, ellerindeki kabağı almak isteyince aralarında çıkan tartışma sonucu, Salih onu tabanca ile boğazından vurarak öldürmüştü. Salih olayla ilgisini inkâr ederken Recep'i hiç görmediğini söylemekteydi.

Aynı köyden Keçi Çobanı Süleyman ise ifadesinde, cinayetin Salih tarafından işlendiğini ancak Recep'in ona yardım etmediğini haber vermişti.³⁴ Tanık Süleyman cinayetin tek, "ân-ı müşâhedetü'l-kâsem" yeminli görme tanığıydı. Olay yerine çok yakın bir noktada bulunan diğer bir tanık Ahmet ise, onlara 40 adım uzaklıktaki tarlasında iken bir silah sesi duyup baktığında Mehmet'in yere düştüğünü ve Salih'in silahını beline takarak kaçtığını görmüştü. Ancak Ahmet de olayın görme tanığı değildi. Saniyelerle ölçülecek bir zaman dilimi içinde olayın fâillerini ve maktulü görse de o bir görme tanığı değildi. Bu yüzden hemen köye giderek köyün ilgililerine olayı haber vermişti. İhtiyar meclisi, Salih ve Recep'i derhal tutuklamıştı.

Recep ifadesinde odun topladığını ve sonra Bekçi Mehmet'e sekiz adım kadar yaklaştığında, bir silah patlamasıyla Mehmet'in yere düştüğünü ve Salih'in ise silahını beline koyduğunu gördüğünü söylemekteydi. Daha sonra Salih'in kendisine yaklaşarak, olayı kimseye söylememesi için kendisini tehdit ettiğini de belirtmekteydi. Anlaşılan Recep de olay anını görememişti.

Bu yüzden bu davaya dair verilen şer'i mahkeme ilâmında, Salih'in suçunu inkâr ettiği ve mirasçı Mustafa'nın da davasını ispat edemediği³⁵ belirtilmişti. Olay yerinin köy veya mahallelerce ses duyulabilecek bir yer olması nedeniyle mirasçılara Kasâme davası açtırılmasına dair de Fetvâhâne makamınca şer'i i'lâm üzerine açıklama yazılmıştı.³⁶ Cinayeti işleyen kişi açık ve seçik ortada olmasına rağmen yetersiz şahit sayısı nedeniyle köy halkına Kasâme uygulanacak ve çok yüksek olasılıkla onlar da maktulün diyetini ödemek zorunda kalacaklardı.

Diyet Miktarları

İslâm ceza hukukuna göre özgür bir adamın öldürülmesi halinde, onun mirasçılarına ödenmesi gereken diyet miktarı 10 bin dirhemdi. Aşamalı olarak Osmanlı parasının değer kaybetmesiyle bir dirhem gümüş XIV. yüzyıldaki 4 akçeye eşit iken 1595'te 8 Akçeye 17. yüzyılın ilk yarısında 9,5 akçeye 1670-71'de 12-14 akçeye ve 18.yy. başlarında 19-20 akçeye yükseltilmişti.

³³ "... ahâli-i karye üzerine lâzım gelecek kasâme ve diyetin mahalline rü'yeti husûsuna nizâmı vechile mahalline havâlesi... veresinin behemehâl kasâme davasına kıyâm ettirilmesi..." *Ceride-i Mehâkim*, 11 Cemaziyelâhir 1290, sayı 16, s. 196.

³⁴ Had ve Kısâs davalarında cezaların tesbiti için iki erkek tanığın bulunması gerekir, kadınların şahitliği burada geçerli değildir. Had ve Kısâs davalarında kadınların şahitliğiyle bu cezalar verilemez. Zina dışındaki bütün had ve Kısâsa dair davalarda en az iki erkek şahit gereklidir. Bayındır, 1986, s.158, 164; Benzer bir başka olayda da davalı Müslüman olduğu için olaya görme tanığı olarak tek bir Müslüman dışında pek çok gayrimüslim tanık olmasına rağmen gayrimüslimlerin tanıklığının kabul edilmemesi nedeniyle dava tek tanıklı sayılmıştır. Bkz. *Ceride-i Mehâkim*, 2 Receb 1290, sayı 19; Bayındır, 1986, s. 159.

³⁵ Bu davada, gerekli görme tanığı sayısına ulaşamadığı için zanlının suçu ispat edilememekteydi. Suçların ispatı noktasında gereken tanık sayıları ve şartları için bkz. Bayındır, 1986, s. 163-164.

³⁶ *Ceride-i Mehâkim*, 9 Receb 1290, sayı 20; başka örnekler için bkz. *Ceride-i Mehâkim*, 25 Şevval 1290, sayı 33; *Ceride-i Mehâkim*, 2 Receb 1290, sayı 19; *Ceride-i Mehâkim*, 10 Rebiyülevvel 1291, sayı 51; *Ceride-i Mehâkim*, 17 Rebiyülevvel 1291, sayı 52.

XIX. Yüzyılda Cesaretin, Uykusuzluğun ve Cesetlerin Gezindiği Osmanlı Mahalleleri

Sonuç olarak Osmanlı parası olarak 10 bin dirhem gümüş XVIII. yüzyılın ortalarında 40.000-60.000 akçe olarak kabul edilmekteydi. Daha sonra bu rakam 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar durmadan arttı ve 2500 guruş (veya 7500 Frank) oldu.³⁷

Nitekim bizim ele aldığımız davalarda da bu kurala uyulduğu, yani resmi diyet miktarının 10.000 bin dirhem gümüş olarak kaydedildiğini görüyoruz. Örneğin Tırnova Sancağı'nda Osmanpazarı kazası Peyrenice köyünden Hasan³⁸ isimli kişi, (3 Recep 1286) 9 Ekim 1869 Pazar gecesi saat 4 sıralarında İsmail, Ahmet, Hasan ve Ahmet isimli dört arkadaşıyla birlikte üzüm yemek için gittikleri bağlarda pusu kurmuş olan bağ bekçisi Yorgi'nin tüfeğiyle yaralanmıştı. Hasan yaranın etkisiyle 3 gün sonra vefat etmişti. Başlatılan soruşturmada, bekçilerden Yorgi ile Çiko ve suçlarını inkâr etmişlerse de diğer bağ bekçisi Dimitri onların ifadesini yalanlamıştı. Yaralı Hasan kendisini vuranın Yorgi olduğunu ölmeden önce hem Köy İhtiyar Meclisi'ne hem de köyün bağlı olduğu ilçe mahkemesi, "Meclis-i Deâvi-i Kazâ"da ifade etmişti. Soruşturma evraklarına göre Yorgi'nin Hasan'ı öldürdüğu şer'i tanıklıklarla da anlaşılmıştı.

Şer'i mahkeme ilâmında, Kısâs cezası gerektiren şekilde Hasan'ı öldüren Yorgi'yi, maktûl Hasan'ın mirasçılarının Kısâs'dan affederek diyet almayı tercih ettikleri kaydedilmişti. Yorgi'nin diyet bedeli olan 10 bin dirhem gümüşü mirasçılara taksitle ödemesine karar verilmişti.³⁹ Ancak 10.000 dirhem gümüş miktarına eşit paranın şahıslar arasında görülen davalarda ve buna bağlı sulh antlaşmalarında (hüccet) her zaman geçerli olmadığını da belirtmeliyiz. Elimizde özellikle şahıslar arasında Diyete dönüşen ve taraflar arasında sulhla çözümlenen bazı diyet miktarlarına baktığımızda resmi olarak kabul edilen rakamın genellikle çok altında miktarlarla karşılaşıyoruz. Şer'i mahkeme sicillerinde buna dair pek çok örnek bulunabilmektedir. Örneğin 1700-1725 yıllarında Konya Şer'iyeh Mahkemesi'nde görülen kasten adam öldürmelere dair davalarda kaydedilen bazı diyet miktarları şöyledir,

Hatip Karyesi	Boğarak katl	28 guruş ve bir kilim	4 Mart 1703
Hatip Karyesi	Boğarak katl	35 guruş iki kile buğday	2 Şubat 1703
Göktaş Mahallesi	Katl	20 guruş, iki kile buğday	26 Nisan 1707
Bağcı Karyesi	Katl	172 guruş	18 Haziran 1707
Sinanparekendesisi	Bıçakla katl	140 guruş	11 Kasım 1716
Hoşhan Mahallesi	Tüfekte katl	89 guruş	13 Mayıs 1718
Seb'ahan Mahallesi	İple boğma	120 guruş	22 Ağustos 1723
Sudurhemi Mah.	Bıçakla katl	100 guruş	28 Kasım 1726
Dolapucu Mahallesi	Darpla katl	17 guruş	30 Mart 1726
Hocahabib Mahallesi	Bıçakla katl	55 guruş	17 Şubat 1726 ⁴⁰

³⁷ Heyd, 1973, s. 308-309; Konya'nın hemen dışında bulunan Yaka Mevkii'nden İsmail, Ahmet Ağa'nın kölesi Behram'ı mahkemeye şikâyet etmiştir. Behram, Mustafa adındaki kişiyi yaralayarak ölümüne sebep olmuştur. Mahkemede suçunu itiraf etmiştir. Bu olayda kölenin sahibi olan Ahmet Ağa'nın, kölesini Mustafa'yı öldürmesi için azmettirdiği iddia edilmişti. Mahkeme sonunda Ahmet Ağa 16.000 akçe diyet ödemek durumunda kalmıştır. Bkz. Muşmal, 2006, s. 201-232.

³⁸ Ceride-i Mehâkim, 22 Zilkade 1290, sayı 37; Nizamiye Mahkemesi, Kısâsdan af olanların 15 seneden az olmamak kaydıyla kürek cezasını öngören Ceza kanunnamesi gereği, Yorgi'yi 15 sene küreğe çarptırmıştı. Karar Temyiz mahkemesince de onaylanmıştı. Tanzimat devrinde neşredilen bütün ceza kanunnamelerinde devletin bu tür suçları cezalandırma (Tazir) yetkisi yanında, şahıs hakları bakımından hak ihlalleri söz konusu ise yine şer'i mahkemeler adres gösterilmişti. Yani böyle bir suç gerçekte olduğünde kişi öncelikle şer'i mahkemede yargılanmakta daha sonra da Nizamiye Mahkemesi'nde yargılanmaktaydı. Bu yüzden XIX. yüzyılda Osmanlı moderleşmesi sürecinde kurulan Nizami mahkemeleri ve Şer'i mahkemeler birlikte çalıştılar. Ceza hukuku konusunda aslında 1840 sonrası sadece Nizami mahkemeler yetkiliydi. Bunun iki istisnası vardır ki ilki Kısâs, ikincisi Diyet gerektiren durumlarda adli olaylarda Şer'i mahkeme yine yetkiliydi. Konunun Nizamiye mahkemesiyle ilgisi varsa daha sonra bu mahkemede de bir kere daha davaya bakılırdı. Bu yüzden şer'i mahkeme tutanaklarında yer almayan detaylı ifadeleri Nizamiye Mahkemeleri'nin kayıtlarında görebilmekteyiz. Bingöl, 2004, s. 61-63.

³⁹ Şer'i Mahkeme kararları içerisinde resmi miktar olan 10.000 bin dirheme dair benzer ilâmlar için sayısız örnek bulunmaktadır. Örneğin 1270- 1271 yılları için bkz. Akay, 2006, s.36-37, 98-99, 115-116.

⁴⁰ Er, 2006, s. 43.

Resmi diyet miktarının çok altında ve çok düşük bedellerle tarafların sulh olduğunu görüyoruz. Anlaşılan iş pazarlık noktasında tarafların ikna kabiliyetine kalmaktaydı. Şahıslar arasındaki Diyet bedelinin saptanması dönemine ve paranın değerinin iktisadi yaşam içinde aldığı duruma göre değişmektedir. Örneğin 1795-1796 de kaydedilen iki sulh belgesinde, öldürülen Kurtoğlu Hüseyin için mirasçılar 300 kuruşa anlaşırken, yine öldürülen Arîf Ahmed için ise mirasçılar, olayın fâilleri olan Ahmed Beşe ve Mehmed Beşe ile bu kez 400 kuruşa sulh olmuşlardı⁴¹.

Dönemine göre şahıslar arasında değişen bu miktarlarla ilgili olarak şer'îye sicillerinde pek çok örnek bulunmaktadır. Ancak konumuz bakımından bizi ilgilendiren kısım, daha ziyade fâil-i meçhûl cinayetlerde uygulanan Kasame ve Diyettir. Dolayısıyla yukarıda anılan korkusuzca müdahale biçimleri veya neredeyse "Tavşan Uykusu" denilebilecek tarzda geceleri adeta yarı-uyanık kalınmasına sebep olan şahit davranışlarının arkasında yatan neden bu Kasame ve Diyet uygulamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle bir mahalle ya da köy için Kasâme uygulanması ve Diyet ödemesi söz konusu olduğunda maktûlün mirasçılarının bulunmadığı cinayet davalarında, mirasçı durumuna geçen devletin, (10.000 dirhemlik gümüş miktarına eşit) diyet bedelini almaktan kaçınmadığını düşünüyoruz.

Söz konusu gümüş miktarının, dönemlere göre birçok değışkене bağımlı olmakla beraber Osmanlı parası ve onun gümüş içeriğı, 1844 tarihli paranın ayarının sabitlenmesi (tashîh-i sikke) işlemi sonrası, 1881 yılına kadar değışmeden kaldı. 1844-1881 yılları arasında 1 gümüş kuruş, 1 gram saf gümüş içermekteydi.⁴² Diyebiliriz ki diyet miktarı, yaklaşık 32100 kuruştur.⁴³ Bu miktar, çeşitli dönemler dikkate alınarak hazırlanan gerek ücretler ve gerekse temel gıda malları ile ilgili endekslerle karşılaştırıldığında ortalama bir Osmanlı vatandaşı için oldukça önemli bir alım-gücünü ifade eder.⁴⁴

Osmanlıda Ceset Taşıma

Temelde İslâm Hukuku'nu esas alan Osmanlı Hukuku'nun Kasâme (Yemin) Uygulaması, Osmanlı toplumsal hayatında ilginç nitelikte sayabileceğimiz bir başka durumu da geliştirmiştir. Osmanlı mahallelerinde "Ceset Taşıma" olarak kavramsallaştıracığımız bir faaliyetle karşılaşmaktayız. Bu durum karşımıza iki şekilde çıkmaktaydı. Bunun ilki örfî yetkililerin, şahıslardan ya da mahalle halklarından bu tür adli olaylarda, kanunun tanıdığı bir tür vergiyi (Cerime, Öşr-i diyet) bahane ederek para koparmak amacıyla özellikle gayrimüslim mahallelerine ceset bırakmaları şeklindeydi.⁴⁵

Nitekim Ağustos 1824'te Ankara Kadı Mahkeme siciline kaydedilen bir şikâyette, Ankara Kalesi'nin surları dışında yer alan bir Kilisenin, Rahibi ve oranın sakinlerinden oluşan kalabalık bir topluluk Kadı'ya başvurmuştu. Şikâyetlerinin sebebi ise kilisenin belde dışında ve yol üzerinde ıssız bir yer olmasından ötürü gece kilisenin etrafına daha önce öldürülmüş bazı cesetlerin bırakılması ve ondan sonra da resmi yetkililerin vergi talep etmeleriydi.⁴⁶

Düşünebileceğimiz bir başka nokta da mahallelerde veya şahısların evlerinde (ki cinayeti kendileri işlemeleri halinde daha da mümkün), bulunmuş olan bazı fâilî meçhûl cesetleri, mahalleli

⁴¹ Kurumlar, 2006, s. 241-242.

⁴² Pamuk, 2000, s. 226; Cevdet Paşa, XIX. yüzyıl ortası yıllar için "... o vaktin 1000 kuruşu 20 dirhem altına yahud üç yüz yirmi dirhem kadar sîm-i hâlise müsavi idi... "demektedir. Aynı zamanda o devrin üst ve alt düzeydeki kamu görevlilerinin aylık gelirlerini bize vermektedir. Yukarıda belirttiğimiz resmi diyet miktarı, bu miktarlarla karşılaştırıldığında oldukça önemli bir meblağ olduğu görülmektedir. Bkz. Cevdet Paşa, 1986, s.18; Bazı temel gıda malları ve fiyatlarının XIX. Yüzyıl boyunca seyri için bkz. Issawi, 1980, s. 335-336.

⁴³ Bir dirhem 3.207 gram olup, 10000 dirhem 32,070 kilo saf gümüşe karşılık gelmektedir.

⁴⁴ 1840'ta yetişkin bir insan için yiyecek masrafı 1 kuruştur. 3.5 yetişkinden oluşan ortalama bir ailenin günlük gıda harcaması 3.5 kuruş iken, günlük ortalama 5 kuruşluk gelire sahiptiler. Isawi, 1980, s. 332-333.

⁴⁵ Uriel Heyd, 1973, s. 311.

⁴⁶ "...gece ile etrafına bazı maktûl ilka' edip Kütahya ve Ankara Valileri taraflarından dem-i öşr-i diyet mutâlebe..." imparatorluğun başka bölgelerindeki benzer örnekler için Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), C. ADL., Dosya 15, Gömlek 970; BOA. A.DVN. Dosya 19 Gömlek 38; BOA, C.ADL. Dosya 20, Gömlek 1203; BOA, C.ADL. Dosya 4, Gömlek 223; Bu tür sorunların geçmiş yüzyıllardan süregeldiğı konusunda ayrıntılı bilgi ve önlemler için Bkz. İnalçık, 2000, s. 112-118; Cerime ve diyetlerle ilgili karşılaşılan diğer su-istimallerle ilgili örnekler için bkz. Akman, 2002, s. 789-794.

XIX. Yüzyılda Cesaretin, Uykusuzluğun ve Cesetlerin Gezindiği Osmanlı Mahalleleri

açısından Kasâme ve Diyet'e konu olmaması için kimsenin sorumluluğunda olmayan yerlere taşımaları ihtimalidir.

Dr. Işık Tamdoğan, 1763 tarihli 64 vaka üzerinden yaptığı çalışmada, başka yerde işlenmiş olması muhtemel cinayetlere dair cesetlerin “tarîk-i âmm” yani kamuya ait işlek sokaklara bırakılması gibi bir sonuçla karşılaşıldığını ve “...keşif kayıtlarına göre cinayetlerde cesetlerin (dere yatağı, tarla, deniz) gibi kimsenin sorumluluğunda olmayan alanlar olarak- fâillerin kurbanlarını bırakmayı tercih ettikleri yerler” olarak kaydetmektedir.⁴⁷

Osmanlı modernleşme süreci XIX. yüzyıl boyunca hız kazanmakla beraber geleneksel toplumsal yapısının da korunduğu alanlar mevcuttu. Mesela toplumun kontrolü noktasında bir yerleşim bölgesinde gerçekleşen adli bir olaydan o bölge yerleşimcileri sorumlu tutulmaktaydılar. İslâm ceza hukukuna dayanan kollektif bir ceza niteliğindeki “Kasâme” uygulaması batı kaynaklı hukuk anlayışının yavaş yavaş yerleşmesine paralel olarak “ceza sorumluluğunun şahsileşmesi” ilkesine uygun biçimde önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. (3 Ramazan 1293) 22 Eylül 1876 tarihli bir Hatt-ı Humâyün ile fâil-i meçhûl cinayetlerde mirasçılar, cesedin bulunduğu yer halkından veya başka bir mahalle halkından herhangi bir kişiyi o cinayetten ötürü dava etmişlerse artık cesedin bulunduğu mahalle halkına Kasâme ve Diyet uygulanamayacağı belirtilmiştir.⁴⁸

Bu konuda, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinin hemen ardından Türkiye Cumhuriyeti 8 Nisan 1924 tarihinde Şer'î Mahkemeleri kaldırarak son adımını atmıştır. Böylece evrensel bir hukuk ilkesi olan “ceza sorumluluğu şahsîdir, kimse başkasının fiilinden dolayı sorumlu tutulamaz” anlayışı tam anlamıyla uygulamaya girmiştir.⁴⁹

Sonuç

Modernite öncesi toplum tipinin bir örneği olarak Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda hukuk alanında modernleşmenin izlerini yaşamaya başlasa da pek çok noktada hala geleneksel toplum yapısını sürdürmekteydi. Bu yüzden çalışmamızda gösterildiği üzere modernleşme öncesi toplumsal örgütlenme ve bir sosyal kontrol mekanizması olarak özellikle ceza hukuku bakımından suç ve ceza noktasında “kollektif sorumluluk” anlayışı temelinde gelişmişti.

Modern toplumlarda ise özellikle ceza hukuku açısından “bireyin sorumluluğu” esas alınmaktadır. Böylece her iki toplumsal kategorileşmede bir ayırt edici özellik olarak toplum tipinin evrimleşmesini gösteren yeni bir bakış açısı elde edebiliyoruz. Dolayısıyla adli olaylarda gözlemlenen birey davranışları, toplum yaşamının detaylı olarak nasıl şekillendiğine de ışık tutan bir olgu gibi görünmektedir.

⁴⁷ Tamdoğan, 2007, s. 80-95.

⁴⁸ BOA. Y.EE. Dosya 36 Gömlek 17; BOA. Y.EE Dosya 31 Gömlek 14.

⁴⁹ Düstur (1931), III. Tertip, Cilt 5, s. 794-796.

Kaynakça**Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi**

BOA, C. ADL. Dosya 15, Gömlek 970.

BOA, C.ADL. Dosya 4, Gömlek 223;

BOA. A.DVN. Dosya 19 Gömlek 38; BOA, C.ADL. Dosya 20, Gömlek 1203.

BOA. Y.EE Dosya 36 Gömlek 17; BOA. Y.EE Dosya 31 Gömlek 14.

Diğer Kaynaklar

Akay, V.(2006), *201 Numaralı Mardin Şer'iyе Sicili (Değerlendirme, Metin Transkripsiyonu ve Dizin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Lisans Tezi (yayınlanmamış).

Akman, M.(2002), "Osmanlı Hukukunda Kasame", *Türkler*, c. XIII, s. 789-794.

Akman, M.(2004), *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul: Eren.

Aydın, M.A.(2009), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta.

Bayındır, A.(1986), *İslâm Muhâkeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul: İslâmi İlimler Araştırma Vakfı.

Bingöl, S.(2002), *Hırsova Kazâ Deâvî Meclisi Tutanakları (Nizamiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Bingöl, S.(2004), *Tanzimat Devrinde Osmanlıda Yargı Reformu*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Bingöl, S.(2005), "Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-i Mehâkimdeki Üst Mahkeme Kararları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XX, sayı 1, s. 9-38.

Bingöl, S.(2010), "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mahkemeleri'nde Adli Tıp Uygulamaları", *XV. Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Eylül 2006, cilt 4, Kısım 2, s.1351-1363.

Ceride-i Mehâkim 7 Şaban 1290, sayı 24.

Ceride-i Mehâkim, 11 Cemâziyelâhir 1290, sayı 16.

Ceride-i Mehâkim, 10 Rebiyülevvel 1291, sayı 51.

Ceride-i Mehâkim, 11 Cemâziyelâhir 1290, sayı16.

Ceride-i Mehâkim, 11 Cemâziyelâhir 1290, sayı16.

Ceride-i Mehâkim, 12 Cemâziyelevvel 1289, sayı 12.

Ceride-i Mehâkim, 14 Zilhicce 1290, sayı 39.

Ceride-i Mehâkim, 17 Rebiyülevvel 1291, sayı 52.

Ceride-i Mehâkim, 19 Cemâziyelevvel 1289, sayı 13

Ceride-i Mehâkim, 2 Receb 1290, sayı 19.

Ceride-i Mehâkim, 2 Receb 1290, sayı 19.

Ceride-i Mehâkim, 22 Zilkade 1290, sayı 37.

Ceride-i Mehâkim, 25 Şevval 1290, sayı 33.

Ceride-i Mehâkim, 6 Ramazan 1290, sayı 28.

Cevdet, Paşa.(1986), *Tezâkir 1-12*, C. Baysun(Yay. Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çadircı, M.(1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Demirel, F.(2009), *Adliye Nezareti. Kuruluşu ve Faaliyetleri 1876-1914*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Düstur (1289), Tertip I, Cilt. I.

Düstur (1931) , III. Tertip, Cilt 5

XIX. Yüzyılda Cesaretin, Uykusuzluğun ve Cesetlerin Gezindiği Osmanlı Mahalleleri

- Er, H.(2006), *1700-1725 Yılları Arasında Konya Mahkemesine İntikal Eden Adli Olaylar*, Konya: Selçuk Üniversitesi Y. Lisans Tezi (yayınlanmamış).
- Ergenç, Ö.(1984), “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV.
- Ergenç, Ö.(2006), *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Faroqhi, S.(1993), *Osmanlıda Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1520-1650*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Faroqhi, S.(2009), *Orta Halli Osmanlılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Giddens, A.(2010), *Modernliğin Sonuçları*, Ersin Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Heyd, U.(1973), *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford: Oxford University.
- Hilmi, Ö.(1301), *Miyâr- Adalet*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi.
- <http://www.deccanherald.com/content/223923/murder-case-key-witness-shot.html>'den-15.07.2012'den alınmıştır.
- <http://www.news-gazette.com/news/courts-police-and-fire/2011-12-05/murder-charges-dropped-against-urbana-teen-witnesses-could-no> 14.07.2012 saat 13.32 de alınmıştır.
- <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/9163767/Russian-banker-shot-six-times-had-testified-over-murder-plot.html> 15.07.2012 de 00.24 de alınmıştır.
- Issawi, C.(1980), *The Economic History Of Turkey 1800-1914*, Chicago: The University of Chicago Press.
- İnalçık, H.(2000), “Adâletnameler” *Osmanlıda Devlet, Hukuk Adâlet*, İstanbul: Eren.
- Kurumlar, Z.A, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer'iyeye Sicili (H. 1210- 1211 / M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi (yayınlanmamış).
- Milliyet Gazetesi, 10 Aralık 2008.
- Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 2004.
- Muşmal, H.(2006), “1640-1650 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 20, s. 201-232.
- Ortaylı, İ.(1985), *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: Hil.
- Pamir, A.(2005), “İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Kasâme Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 54, sayı 4, s. 343-345.
- Pamuk, Ş.(2000), *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Peters, R.(2005), *Crime and Punishment in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University.
- Petrov, M.V.(2004), “Everyday Forms of Compliance: Subaltern Commentaries on Ottoman Reform, 1864–1868”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 46, Issue 4, s. 730-759.
- Rubin, A.(2011), *Ottoman Nizamiye Courts: law and modernity*, New York: Palgrave Macmillan.
- Rubin, A.(2012), “The Trial of the Prosecutor Hamdi Bey: Inside and Out of the Ottoman Nizamiye Court”, *Journal of Social History*, Volume 45(3), s.757-779.
- Sabah Gazetesi, 11 Nisan 2011.
- Tamdoğan, I.(2007), “Atı Alan Üsküdar'ı Geçti ya da XVIII. Yüzyılda Üsküdar'da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Noémi Lévy-Alxandre Toumarkine (Der.). s. 80-95.
- Türkiye Cumhuriyeti, Resmi Gazete, 5 Ocak 2008.
- United Nations Office on Drugs and Crime, Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime.(2008), United Nations: New York.
- Üçok, C.(1946), “Osmanlı Kanûnnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler II”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. III, Sayı 2, s. 365-383.
- Yeni Emek Gazetesi, 28 Mayıs 2012.